

ความสัมพันธ์ระหว่างความสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญากับความชั่วร้าย
The Relations Between Mistake of Criminal Law and Culpability

พีระพัฒน์ ปลื้มใจ¹
Peerapat Pluemjai¹

Received: Sep 25, 2023 Revised: Feb 13, 2024 Accepted: Feb 19, 2024

¹ นักศึกษามหาบัณฑิต, คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กรุงเทพมหานคร 10200

¹ Master student, Faculty of Law, Thammasat University, Bangkok, 10200

* Corresponding author: E-mail address: peerapat.plu@dome.tu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา ปัญหาการวินิจฉัยความรับผิดทางอาญาสำหรับผู้กระทำความผิดด้วยความสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญาบนพื้นฐาน “หลักความไม่รู้กฎหมาย” ที่ได้รับการบัญญัติรับรองไว้ในประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 64 และ “หลักไม่มีโทษ โดยไม่มีความชั่ว” โดยอาศัยการพิจารณาทฤษฎีความรับผิดในนิติวิธีทางอาญา ประกอบกับหลักจริยศาสตร์เป็นสำคัญ ซึ่งผลการวิจัยพบว่าการปรับใช้ “หลักความไม่รู้กฎหมาย” โดยเคร่งครัด เพื่อปฏิเสธมิให้ผู้กระทำความผิดสามารถอ้าง “ความสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญา” เป็นข้อแก้ตัวได้นั้น เป็นการไม่สอดคล้องกับ “หลักไม่มีโทษ โดยไม่มีความชั่ว” อันเป็นหลักประกันความชอบธรรมทางเนื้อหาของกระบวนการบังคับใช้กฎหมายอาญา เนื่องจากการไม่ตระหนักถึงการมีอยู่ของกฎหมายอาญา การตีความกฎหมายอาญาโดยผิดพลาดไป หรือการสำคัญผิดในคุณค่าทางศีลธรรมที่ดำรงอยู่เบื้องหลังกฎหมาย อาจส่งผลให้ผู้กระทำไม่ตระหนักถึงความผิดกฎหมายในการกระทำของตนได้ทั้งสิ้น กรณีจึงไม่อาจถือได้ว่าผู้้นั้นเป็นบุคคลชั่วร้ายน่าตำหนิ หรือสมควรถูกลงโทษได้

ดังนั้นข้อเสนอแนะสำหรับการแก้ไขปัญหาดังกล่าว คือการนำ “โอกาสที่เป็นธรรมในการหลีกเลี่ยงการกระทำความผิด” มาใช้เป็นเงื่อนไขในการพิจารณาความรับผิดเป็นสำคัญ เพราะหากความสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญาเป็นสิ่งที่ต้องเกิดขึ้นอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ย่อมไม่อาจถือได้ว่าผู้กระทำมีโอกาสในการ “เลือก” ที่จะไม่กระทำความผิดและเป็นบุคคลชั่วร้ายที่สมควรถูกลงโทษ ซึ่งการพิจารณาความรับผิดทางอาญาบน “โอกาสที่เป็นธรรม” นี้ จะทำให้วัตถุประสงค์ของกฎหมายอาญาในการรักษาความสงบเรียบร้อยของสังคม และการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของผู้ถูกดำเนินคดีสามารถดำเนินไปได้อย่างสอดคล้องกัน

คำสำคัญ: ความชั่วร้าย, ความไม่รู้กฎหมาย, ความสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญา

Abstract

This research article purposes to studied problems of determining criminal liability for individuals who commit an offense due to mistake of criminal law, based on the principles of “ignorantia iuris non excusat” (ignorance of the law is no excuse) and “nulla poena sine culpa” (no punishment without culpability). According to the theory of responsibility in criminal jurisprudence and ethical doctrines, strictly applying the “ignorantia iuris” principle to prevent the accused from using a mistake of the law as a defense is in conflict with the “nulla poena sine culpa” principle which guarantees the substantial justice of the criminal law enforcement process. Due to either ignorance or misinterpretation of criminal law or a mistake of moral values upon which the criminal law was predicated, the offender may be unaware that the aforementioned transgressions are illegal. In such cases, wrongdoers cannot be considered culpable or deserving of punishment.

Therefore, to resolve this issue, “a fair opportunity to avoid committing an offence” should be used as a significant criterion for determining criminal liability. If errors in criminal law, of any form, be unavoidable, offenders may not have the opportunity to choose to avoid wrongdoing. Considering them as malefactors deserving punishment by applying the criminal liability principle of “fair opportunity” would validate the intent of criminal law to maintain social order while protecting rights and freedoms defendants consistently.

Keywords: Culpability, Ignorance of law, Mistake of criminal law

บทนำ (Introduction)

“หลักความไม่รู้กฎหมายไม่อาจใช้เป็นข้อแก้ตัว” ที่ได้รับการบัญญัติรับรองไว้ในประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 64² ถือเป็นหลักกฎหมายสำคัญที่มีวัตถุประสงค์เพื่อควบคุมความสงบเรียบร้อยของสังคม (Crime control) และทำให้การบังคับใช้กฎหมายเป็นไปอย่างเสมอภาค กล่าวคือ ผู้กระทำความผิดไม่อาจอ้างความไม่รู้หรือความสำคัญผิดในข้อกฎหมายเป็นข้อแก้ตัวเพื่อให้ตนหลุดพ้นไปจากความรับผิดทางอาญาได้ ในขณะเดียวกัน “หลักไม่มีโทษ โดยไม่มีความชั่ว” ก็ถือเป็นหลักการสำคัญภายใต้ “หลักนิติรัฐ” ที่มีวัตถุประสงค์ในการรับประกันความชอบธรรมทางเนื้อหาของมาตรการบังคับโทษทางอาญา และคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของผู้ถูกดำเนินคดี (Due process) กล่าวคือ บุคคลจะต้องมีความรับผิดทางอาญาในอัตราโทษที่เหมาะสม เท่าที่จำเป็น และได้สัดส่วนกับความชั่วร้ายในการกระทำความผิดของตน

หากพิจารณาโดยละเอียดแล้ว หลักกฎหมายทั้งสองนี้มีหลักการและเหตุผลเบื้องหลังที่ไม่สอดคล้องกันประการหนึ่งคือ ในขณะที่ “หลักความไม่รู้กฎหมาย” เป็นหลักกฎหมายปิดปากที่ปฏิเสธมิให้ผู้กระทำความผิดอาศัยเหตุความสำคัญผิดในข้อกฎหมายขึ้นเป็นข้อแก้ตัวเพื่อให้ตนหลุดพ้นจากความรับผิดโดยสมควรได้ แต่ “หลักไม่มีโทษ โดยไม่มีความชั่ว” ถือว่าผู้กระทำความผิดด้วยความสำคัญผิดในข้อกฎหมายมิได้ตระหนักรู้ผิดชอบในการกระทำของตน และไม่อยู่ในฐานะที่อาจเลือกกระทำหรือไม่กระทำความผิดได้โดยสมัครใจ กรณีจึงไม่อาจถือได้ว่าผู้กระทำความผิดเป็นบุคคลที่ชั่วร้ายและสมควรถูกลงโทษ

อย่างไรก็ดี แม้ว่าประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 64 จะบัญญัติให้อำนาจศาลในการใช้ดุลพินิจเพื่อลดโทษให้แก่ผู้ที่กระทำความผิดด้วยความไม่รู้กฎหมายได้ แต่เมื่อผู้กระทำยังคงต้องมีความรับผิดทางอาญา กรณีจึงต้องถือว่าการลงโทษนั้นเป็นการขัดต่อหลักไม่มีโทษ โดยไม่มีความชั่ว ดังนั้นนักกฎหมายจึงมีหน้าที่ในการค้นหาและอธิบายวิธีการปรับใช้ “หลักความไม่รู้กฎหมาย” ให้สอดคล้องกับ “หลักไม่มีโทษ โดยไม่มีความชั่ว” โดยจะต้องไม่เป็นการยึดถือหลักการหนึ่งและปฏิเสธอีกหลักการอีกอย่างหนึ่งให้สิ้นผลบังคับไป เพื่อให้วัตถุประสงค์ของกฎหมายอาญาในการรักษาความสงบเรียบร้อยของสังคม และการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของผู้ถูกดำเนินคดีสามารถบรรลุผลได้อย่างสอดคล้องกัน

วัตถุประสงค์การวิจัย (Objective)

เพื่อศึกษาปัญหาความชอบธรรมในการวินิจฉัยความรับผิดทางอาญาสำหรับผู้กระทำความผิดด้วยความสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญาบนพื้นฐานของ “หลักความไม่รู้กฎหมาย” และ “หลักไม่มีโทษ โดยไม่มีความชั่ว” และเพื่อเสนอแนะแนวทางในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวต่อไป

² ประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 64 บัญญัติว่า “บุคคลจะแก้ตัวว่า ไม่รู้กฎหมายเพื่อให้พ้นจากความรับผิดในทางอาญาไม่ได้ แต่ถ้าศาลเห็นว่าตามสภาพและพฤติการณ์ ผู้กระทำความผิดอาจจะไม่รู้กฎหมายบัญญัติว่าการกระทำนั้นเป็นความผิด ศาลอาจอนุญาตให้แสดงพยานหลักฐานต่อศาล และถ้าศาลเชื่อว่าผู้กระทำไม่รู้กฎหมายบัญญัติไว้เช่นนั้นศาลลงโทษน้อยกว่าที่กฎหมายกำหนดไว้สำหรับความผิดนั้นเพียงใดก็ได้”

ระเบียบวิธีการวิจัย (Methodology)

บทความฉบับนี้ศึกษาค้นคว้าและเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสาร (Documentary Research) ในทางกฎหมาย จากทั้งบทความ ตำราทางวิชาการ วิทยานิพนธ์ และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ รวมถึงข้อมูลสำคัญต่าง ๆ ทั้งในทางจริยศาสตร์ และในทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา โดยจะนำมารวบรวมไว้ให้เป็นระบบ เพื่อใช้ในการวิเคราะห์หาข้อสรุป และเสนอแนะแนวทางการแก้ไขปัญหาดังต่อไป

ผลการวิจัย (Results)

จากการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า การปรากฏตัวของ “หลักความไม่รู้กฎหมาย” คือนัยสำคัญที่แสดงให้เห็นว่า ผู้กระทำความผิดสามารถอ้างความไม่รู้หรือความสำคัญผิดในข้อกฎหมายเพื่อปฏิเสธความรับผิดชอบทางอาญาของตนได้บนพื้นฐานของ “หลักไม่มีโทษ โดยไม่มีความชั่ว” กล่าวคือ การปฏิเสธที่จะนำ “ความชั่วร้าย” มาใช้เป็นเงื่อนไขในการพิจารณาความรับผิดชอบทางอาญา ส่งผลให้กระบวนการลงโทษขาดความชอบธรรมทางเนื้อหาตามหลักความยุติธรรมแห่งความคู่ควร (Just deserts) เพราะหากรัฐสามารถกำหนดกฎเกณฑ์เพื่อใช้ลงโทษประชาชนได้ตามอำเภอใจ โดยไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงความชั่วร้ายในการกระทำที่ถูกกำหนดให้เป็นความผิดแล้ว กฎเกณฑ์ดังกล่าวก็ไม่ได้มีลักษณะที่ต่างไปจากคำสั่งหรือคำขู่บังคับของโจรผู้ร้ายแต่อย่างใด เพราะเมื่อกฎเกณฑ์นั้นมีเนื้อหาที่ไม่ชอบธรรมก็ไม่อาจมีสภาพเป็นกฎหมายได้ แม้จะกฎเกณฑ์นั้นจะถูกบัญญัติไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ด้วยถ้อยคำที่ชัดเจนแน่นอน และประกาศใช้เป็นการล่วงหน้าแล้วก็ตาม นอกจากนี้กระบวนการลงโทษทางอาญาจะต้องเป็นไปตาม “หลักความได้สัดส่วน” ที่กำหนดห้ามมิให้รัฐใช้อำนาจเกินส่วนหรือเกินกว่าที่ควรจะต้องเป็นด้วย กล่าวโดยเฉพาะได้ว่า ในกรณีที่รัฐมีความจำเป็นจะต้องบังคับใช้กฎหมายอาญาก้าวล่วงสิทธิเสรีภาพของประชาชน รัฐจะต้องระมัดระวังการใช้อำนาจของตนให้เป็นไปโดยพอเหมาะพอประมาณตลอดเวลา โดยมาตรการที่รัฐเลือกใช้จะต้องเป็นมาตรการที่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์หรือคุ้มครองคุณธรรมทางกฎหมายได้จริง และไม่เป็นการสร้างภาระให้แก่ประชาชนเกินสมควรแก่เหตุด้วย ในแง่นี้ “หลักไม่มีโทษ โดยไม่มีความชั่ว” จึงเป็นส่วนหนึ่งของ “หลักความพอสมควรแก่เหตุ” หรือ “หลักความได้สัดส่วน” ที่ไม่เพียงเรียกร้องให้การลงโทษผู้กระทำความผิดต้องมีรากฐานมาจากการกระทำที่ชั่วร้ายในอดีตเท่านั้น แต่ยังต้องเป็นไปอย่างได้สัดส่วนกับความชั่วร้ายที่ผู้กระทำสมควรได้รับด้วย ด้วยเหตุนี้การลงโทษผู้กระทำความผิดที่สำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญาโดยปราศจากความชั่วร้าย เพราะผู้นั้นไม่มีโอกาสที่เป็นธรรมในการรับรู้หรือเข้าถึงข้อกฎหมาย จึงเป็นการลงโทษที่ไม่ชอบธรรมด้วยเหตุผลอย่างเดียวกันนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม การจะทำความเข้าใจในประเด็นเรื่องความชั่วร้ายในกฎหมายอาญาได้จะต้องเริ่มพิจารณาจากความสัมพันธ์ระหว่างคุณค่าและกฎหมายอาญาเสียก่อน เนื่องจากความสัมพันธ์ของทั้งสองสิ่งนี้จะส่งผลสำคัญต่อการอธิบายบทบาทของความชั่วร้ายในการพิจารณาความรับผิดชอบตามโครงสร้างความรับผิดชอบทางอาญา ซึ่งอาจแยกพิจารณาได้เป็น 2 ประเด็น ดังนี้

1. ความสัมพันธ์ระหว่างคุณค่าและกฎหมายอาญา

การที่มนุษย์สามารถอาศัยอยู่ร่วมกันเป็นสังคมขนาดใหญ่ได้ เกิดขึ้นจากปัจจัยที่สำคัญ 2 ประการ ได้แก่ “ปัจจัยทางจิตวิญญาณ” คือการยึดถือคุณค่าทางศีลธรรมของสมาชิกในสังคมที่มีร่วมกัน และ “ปัจจัยทางกายภาพ” คือความสามารถในการใช้ภาษาที่เป็นเอกลักษณ์ของมนุษย์ กล่าวคือ

หากพิจารณาตามทฤษฎีวิวัฒนาการในทางชีววิทยาแล้ว กระบวนการคัดเลือกโดยธรรมชาติควรจะผลักดันให้มนุษย์และสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ มีพฤติกรรมที่เห็นแก่ตัว เพื่อเพิ่มโอกาสในการอยู่รอดและดำรงเผ่าพันธุ์ของตัวเองให้ได้มากที่สุด แต่ศีลธรรมเป็นกลไกการปรับเปลี่ยนทางจิตวิทยาที่ถูกวิวัฒนาการมาเพื่อให้มนุษย์ที่มีความเห็นแก่ตัวโดยพื้นฐาน มองเห็นประโยชน์ของความร่วมมือ [1] และสามารถอาศัยอยู่ร่วมกันเป็นสังคมสำหรับการบรรลุเป้าหมายชีวิตสาธารณะร่วมกันได้ เพราะเมื่อมนุษย์มองเห็นประโยชน์ของความร่วมมือ และกดขี่ความเห็นแก่ตัวเอาไว้ได้แล้ว ย่อมทำให้ความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคมมีความยืดหยุ่น และส่งผลให้สมาชิกแต่ละคนรู้สึกตัวว่าตนเองมีหน้าที่ที่จะต้องให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ความร่วมมือยังเป็นกลไกที่สร้างข้อได้เปรียบให้แก่กลุ่มสมาชิก เมื่อเกิดความขัดแย้งระหว่างสังคมขึ้นอีกด้วย [2] ในทางกลับกัน หากสมาชิกคนใดแสดงออกถึงพฤติกรรมที่เห็นแก่ตัว ก็จะถูกเพื่อนสมาชิกคนอื่น ๆ มองว่าเป็นบุคคลที่ชั่วร้าย และถูกกีดกันมิให้เข้าถึงประโยชน์ส่วนรวมของสังคม ดังนั้นการสร้างความร่วมมือโดยอาศัยกลไกทางศีลธรรม จึงเป็นกระบวนการคัดเลือกตามธรรมชาติที่เกิดขึ้นพร้อมกันทั้งในระดับปัจเจกและในระดับกลุ่มนั่นเอง

ในขณะเดียวกันมนุษย์ก็มีความสามารถในการใช้ภาษาที่เป็นเอกลักษณ์ และมีลักษณะพิเศษกว่าภาษาของสัตว์ชนิดอื่น ๆ ตรงที่มีความสลับไหวและสามารถยืดหยุ่นได้ ซึ่งทำให้มนุษย์สามารถเชื่อมโยงเสียงและสัญลักษณ์ที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดเป็นประโยคที่มีความหมายเพื่อใช้สื่อสารแลกเปลี่ยนข้อมูลได้อย่างไม่จำกัด อย่างไรก็ตามภาษาของมนุษย์มิได้ถูกวิวัฒนาการมาเพื่อใช้บอกเล่าเรื่องราวข้อเท็จจริงทั่วไปเท่านั้น แต่มีเป้าหมายสำคัญเพื่อ “การชุบชีวิตนิทาน” เพราะอย่างที่ได้อธิบายไปแล้วว่า มนุษย์มีลักษณะพื้นฐานเป็นสัตว์สังคมที่ต้องอาศัยความร่วมมือซึ่งกันและกันในการดำรงชีพ จึงถือเป็นเรื่องสำคัญที่สมาชิกแต่ละคนต้องรู้ว่าสมาชิกภายในกลุ่มคนใดมีพฤติกรรมที่เห็นแก่ตัวและไม่สมควรให้ความร่วมมือ เนื่องจากพฤติกรรมดังกล่าวจะส่งผลให้สมาชิกในสังคมคนอื่น ๆ ต้องเสียเปรียบ ซึ่งอาจส่งผลต่อการร่วมมือและความอยู่รอดของสังคมโดยรวมต่อไปในอนาคต ดังนั้นการดำเนินบุคคลผู้มีพฤติกรรมชั่วร้ายโดยอาศัยการชุบชีวิตนิทาน จึงเป็นความสามารถในด้านลบที่จำเป็นอย่างยิ่งสำหรับการสร้างความร่วมมือของสมาชิกในสังคม นอกจากนี้ภาษาของมนุษย์ยังสามารถใช้ถ่ายทอดเรื่องราว ความเชื่อ หรือคุณค่าในจินตนาการที่มีลักษณะเป็นนามธรรม เพื่อสร้างความร่วมมือกันในกลุ่มสมาชิกให้มีความแน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้นได้อีกด้วย โดยตำนาน เทพนิยาย หรือศาสนาที่ปรากฏขึ้นในอารยธรรมของมนุษยชาติคือหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่า ภาษาและคุณค่าเป็นปัจจัยที่ทำให้มนุษย์อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นสังคม และพัฒนาสถานะความสัมพันธ์ให้มีความแน่นแฟ้นและสลับซับซ้อนยิ่งขึ้นไปได้บนพื้นฐานของความร่วมมือ [3]

จุดนี้เองที่ศีลธรรม คุณค่า และภาษาเข้ามามีบทบาทในการหล่อหลอมสังคมมนุษย์ โดยอาศัยกระบวนการสร้าง “ปทัสถาน” (Norm) หรือ “ระบบควบคุมสังคม” (Social control) กล่าวคือ เมื่อมนุษย์อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นสังคมขนาดใหญ่แล้ว ย่อมไม่อาจหลีกเลี่ยงความขัดแย้งหรือการกระทบกระทั่งกันได้ มนุษย์จึงใช้ภาษาเป็นสื่อกลางในการถกเถียงหรือกันผ่านมุมมองเรื่องคุณค่าและความยุติธรรมว่าการกระทำอย่างใดคือสิ่งดีงามที่สมควรได้รับการสรรเสริญเชิดชู หรือการกระทำอย่างใดเป็นสิ่งที่ชั่วร้ายที่สมควรถูกตำหนิ และต้องถูกลงโทษ [4] จากนั้นจึงกำหนดเป็นปทัสถานความประพฤติที่มีลักษณะแตกต่างกันออกไป เพื่อคุ้มครองคุณค่าหรือจริยธรรมขั้นพื้นฐานของสังคมที่จำเป็นสำหรับการอาศัยอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขและสันติ

“กฎหมาย” จึงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพในการใช้ภาษาของมนุษย์ในการจัดระเบียบพฤติกรรมของสมาชิกในสังคม จากการอ้างเรื่องราวหรือคุณค่าในจินตนาการเพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่การกำหนดและบังคับใช้กฎหมายในการปกป้องคุณค่าอย่างใดอย่างหนึ่งที่สมาชิกในสังคมยึดถือร่วมกัน เช่น อำนาจของพระเจ้าเป็นเจ้า ตำนานคัมภีร์พระธรรมศาสตร์และพระมนัสสาธิต หรือคุณค่าเรื่องความยุติธรรม

ในแง่กฎหมายอาญาคือปทัสถานขั้นรุนแรงที่สุดที่สังคมใช้เป็นเครื่องมือในการรักษา “ศีลธรรมส่วนรวม” (Public morality) [5] หรือคุณค่าขั้นพื้นฐานบางประการที่จำเป็นต่อการรักษาความสงบเรียบร้อยของสังคม ดังนั้นผู้กระทำความผิดอาญาจึงเป็นบุคคลชั่วร้าย ที่ไม่เพียงแต่จะต้องสูญเสียเสรีภาพ หรือสิทธิขั้นพื้นฐานบางประการ แต่ยังต้องถูกประณามอย่างเป็นทางการว่าเป็นอาชญากรอีกด้วย [6] เมื่อพิจารณาในมิติเชิงคุณค่าแล้ว วัตถุประสงค์ของกฎหมายอาญาจึงอาจแบ่งได้เป็น 2 ระดับ [7] คือ “วัตถุประสงค์ของกฎหมายอาญาโดยทั่วไป” ในการเป็นกลไกควบคุมสังคม (Social control mechanism) เพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยด้วยการป้องกันปราบปรามอาชญากรรม และ “วัตถุประสงค์ของกฎหมายอาญาโดยเจาะจง” ในการมุ่งคุ้มครองประโยชน์หรือคุณค่าอย่างใดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะ (Protection of legal interests) ที่เรียกว่า “คุณธรรมทางกฎหมาย” (Rechtsgut) [8] โดยไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นคุณค่าทางศีลธรรมเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ความบริสุทธิ์ของอากาศ หรือความปลอดภัยในการใช้ทางจราจร จึงเป็นคุณค่าที่กฎหมายประสงค์จะคุ้มครองได้ [9] เช่นเดียวกับความปลอดภัยในชีวิตร่างกาย ซึ่งจะส่งผลให้การกระทำความผิดที่กระทบต่อคุณค่าเหล่านี้เป็นสิ่งชั่วร้ายและสมควรถูกลงโทษ

เมื่อคุณธรรมทางกฎหมาย คือคุณค่าที่กฎหมายอาญาประสงค์จะคุ้มครองแล้ว การกระทำความผิดอาญาจึงอาจส่งผลให้ผู้กระทำอาจเป็นบุคคลที่ชั่วร้ายและสมควรถูกลงโทษได้ หากผู้นั้นตระหนักรู้ว่าการกระทำของตนอาจกระทบต่อ “คุณค่า” อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ไม่จำเป็นต้องรู้ว่าคุณค่านั้นเป็นสิ่งที่ “กฎหมายประสงค์จะคุ้มครอง” เนื่องจากปัจจัยที่กำหนดให้การกระทำใด ๆ เป็นการกระทำที่ชั่วร้าย คือตัวคุณค่าหรือศีลธรรมที่ดำรงอยู่เบื้องหลังกฎหมาย มิใช่ตัวกฎหมายอาญาเอง ดังนั้นความชั่วร้าย หรือความน่าตำหนิจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจาก “ความอ่อนแอของเจตจำนง” (Akrasia; Weakness of will) ของผู้กระทำที่ได้เลือกกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งไป โดยตระหนักรู้ว่าการกระทำนั้นเป็นการกระทำอันชั่วร้ายที่กระทบต่อคุณค่า หรือขัดแย้งต่อสมดุลของเหตุผลทางศีลธรรม [10]

แต่อย่างไรก็ตาม ลำพังเพียงข้อเท็จจริงที่ว่ากระทำความผิดหนึ่งที่เป็นสิ่งชั่วร้าย หรือขัดแย้งต่อคุณค่า อย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่เพียงพอที่จะใช้เป็นเงื่อนไขในการลงโทษผู้กระทำความผิดได้ เนื่องจากคุณค่า หรือ ศีลธรรมมีลักษณะเป็นนามธรรมเกินกว่าที่จะกำหนดให้ประชาชนรับรู้และเข้าใจตรงกันว่าการกระทำความผิด เป็นการกระทำที่ชั่วร้ายและอาจถูกลงโทษได้ ดังนั้นกฎหมายอาญาที่จะใช้ลงโทษผู้กระทำความผิดได้จึงต้อง ถูกบัญญัติไว้เป็นลายลักษณ์อักษรด้วยถ้อยคำที่ชัดเจนแน่นอน และต้องถูกประกาศใช้ล่วงหน้า โดยไม่สามารถ เทียบเคียงบทกฎหมายหรือปทัสถานอื่นใดในการลงโทษบุคคลได้ ตาม “หลักไม่มีความผิด ไม่มีโทษ โดยไม่มี กฎหมาย” และ “หลักการเตือนที่เป็นธรรม” เพื่อเป็นหลักประกันแก่ประชาชนผู้อยู่ภายใต้กฎหมายว่า รัฐจะ สามารถใช้กฎหมายอาญาลงโทษผู้กระทำความผิดได้ ก็ต่อเมื่อผู้นั้นรู้และมีโอกาสที่เป็นธรรมในการหลีกเลี่ยง การกระทำความผิดแล้ว แต่กลับเลือกที่จะกระทำการนั้นไปด้วยความสมัครใจ [6]

แต่ในอีกทางหนึ่ง เมื่อกฎหมายอาญาได้รับการประกาศใช้โดยทั่วกันแล้ว ประชาชนทุกคนจะต้อง ถูกสันนิษฐานว่ารู้กฎหมาย และอาจรู้ได้ว่าการกระทำใดเป็นการกระทำที่ชั่วร้ายซึ่งกฎหมายประสงค์จะลงโทษ ในแง่ “หลักไม่มีความผิด ไม่มีโทษ โดยไม่มีกฎหมาย” จึงเป็นบทสันนิษฐานถึงความน่าตำหนิ (Presumption of imputability) ของผู้กระทำความผิด ที่มีเหตุผลสอดคล้องกับ “หลักความไม่รู้กฎหมาย” ซึ่งส่งผลให้ผู้กระทำ ไม่อาจอ้างความไม่รู้หรือความสำคัญผิดในข้อกฎหมาย เพื่อปฏิเสธความชั่วร้ายในการกระทำของตนได้ [11]

การพิจารณาบ่งเกิดในทางเนื้อหาของของกฎหมายเช่นนี้แสดงให้เห็นว่า “หลักไม่มีโทษ โดยไม่มีความชั่ว” เป็นหลักประกันความยุติธรรมตามเนื้อความ และเป็นที่มาของ “หลักไม่มีความผิด ไม่มีโทษ โดยไม่มีกฎหมาย” ซึ่งเป็นหลักประกันความยุติธรรมตามแบบพิธีของกฎหมายอาญา [12] ดังนั้นกฎหมายอาญาจึงมิได้มีลักษณะ เป็น “ปทัสถาน” วัดความผิดในความประพฤติของคนในสังคมเท่านั้น แต่ยังปรากฏเป็น “ข้อเท็จจริง” ในรูปแบบกฎหมายลายลักษณ์อักษรที่มีเป้าหมายในการทำให้ “คุณค่า” บางประการปรากฏขึ้นจริงอีกด้วย [13] กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า กฎหมายอาญามีลักษณะเป็นทั้ง “ข้อเท็จจริง” “ปทัสถาน” และ “คุณค่า” ในเวลา เดียวกัน ซึ่งลักษณะแต่ละอย่างล้วนอาจส่งผลให้ผู้กระทำเกิด “ความสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญา” และ ไม่ตระหนักรู้ว่าการกระทำของตนเป็นความผิดได้ทั้งสิ้น กล่าวคือ “ความสำคัญผิดในข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการ มีอยู่ของกฎหมายอาญา” หรือ “ความไม่รู้กฎหมาย” คือกรณีที่บุคคลไม่รู้ว่ามียกกฎหมายอาญาบัญญัติให้ การกระทำความผิดอย่างหนึ่งเป็นความผิด [14] ในขณะที่ “ความสำคัญผิดในปทัสถานเกี่ยวกับความหมายของ การกระทำความผิด” หรือ “ความสำคัญผิดในข้อกฎหมายโดยแท้” คือกรณีที่บุคคลรู้ถึงการมีอยู่ของกฎหมาย อาญา แต่เข้าใจหรือตีความถ้อยคำในตัวบทกฎหมายโดยผิดไป [14] ส่วน “ความสำคัญผิดในคุณค่าหรือ ศีลธรรมที่ดำรงอยู่เบื้องหลังกฎหมายอาญา” หรือ “ความสำคัญผิดในคุณธรรมทางกฎหมาย” คือกรณีที่บุคคล รับรู้และตีความถ้อยคำในตัวบทกฎหมายอย่างถูกต้อง แต่เข้าใจผิดว่ากฎหมายอาญามีเนื้อหาหรือ มีวัตถุประสงค์ที่ไม่ชอบธรรม เพราะคุณค่าที่กฎหมายประสงค์จะคุ้มครองนั้นขัดแย้งต่อคุณค่าอื่นใดที่อยู่ใน ลำดับสูงหรือสำคัญยิ่งกว่า [10]

เมื่อพิจารณาประเด็นเรื่อง “ความชั่วร้าย” และ “ความสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญา” รวมกันแล้ว จะเห็นได้ว่า “ความไม่รู้ หรือความสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญา” มีใช้สิ่งที่ปฏิเสธความชั่วร้ายของผู้กระทำความผิด ในขณะที่เดียวกัน “การตระหนักรู้ หรือการเข้าใจกฎหมายอาญา” ก็มีใช้สิ่งที่ยืนยันว่าผู้กระทำความผิดเป็นบุคคลที่ชั่วร้ายเสมอไปด้วย เนื่องจากความชั่วร้ายของผู้กระทำความผิดเป็นเรื่องที่ต้องพิจารณาจากการตระหนักรู้ถึงคุณค่าของการกระทำ มิใช่การตระหนักรู้หรือเข้าใจข้อกฎหมาย เพราะกฎหมายอาญาไม่สามารถกำหนดความชั่วร้ายที่เป็นเงื่อนไขการลงโทษได้ในตัวเอง อย่างไรก็ตามเป็นเรื่องที่ปฏิเสธมิได้ว่า หากกฎหมายอาญามีเนื้อหาที่ถูกต้องชอบธรรม การรับรู้และความเข้าใจข้อกฎหมายถือเป็นข้อสันนิษฐานเบื้องต้นที่สามารถบ่งชี้ถึงความชั่วร้ายของผู้กระทำความผิดได้ (Inculpatory) [15] เนื่องจากบุคคลสามารถไข่มโนธรรมสำนึก (Consciousness) เพื่อทำความเข้าใจถึงเหตุผลหรือคุณค่าที่ดำรงอยู่เบื้องหลังกฎหมายและอาจตระหนักรู้ได้ว่าการกระทำของตนเป็นการกระทำที่ชั่วร้ายหรือไม่ ในแง่การรับรู้และความเข้าใจตัวบทกฎหมายจึงส่งผลต่อโอกาสในการเลือกที่จะกระทำหรือไม่กระทำความผิด และทำให้ผู้กระทำมีระดับความชั่วร้ายที่แตกต่างกันนั่นเอง ดังนั้นเมื่อได้อภิปรายถึงความสัมพันธ์ระหว่างคุณค่าและกฎหมายอาญาแล้ว ในส่วนต่อไปจึงจะได้พิจารณาว่า “ความสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญา” ส่งผลต่อการวินิจฉัยความรับผิดบนพื้นฐานของความชั่วร้ายอย่างไร

2. การวินิจฉัยความรับผิดทางอาญาบนพื้นฐานความชั่วร้าย

ทฤษฎีความรับผิดในกฎหมายอาญาได้อาศัยหลักการทางจริยศาสตร์เป็นพื้นฐานในการอธิบาย “หลักไม่มีโทษ โดยไม่มีความชั่ว” หรือความได้สัดส่วนระหว่าง “ความรับผิดทางอาญา” กับ “ความชั่วร้ายของผู้กระทำความผิด” จนเกิดเป็นแนวคิดที่แตกต่างกัน 2 ประการ ได้แก่ “ความชั่วร้ายในความหมายอย่างแคบ” และ “ความชั่วร้ายในความหมายอย่างกว้าง” ซึ่งในแต่ละแนวคิดจะส่งผลให้เกิดการอธิบายบทบาทความชั่วร้ายในโครงสร้างความรับผิดทางอาญาที่แตกต่างกันด้วย กล่าวคือ

ความชั่วร้ายในความหมายอย่างแคบ (Narrow culpability) [16] หรือทฤษฎีความชั่วร้ายทางอัตวิสัย (Psychological theory of guilt) [11] เป็นแนวคิดที่ตั้งอยู่บน “หลักจริยศาสตร์แห่งเจตจำนง” ซึ่งมีหลักการสำคัญอยู่ว่า ความชั่วร้ายของผู้กระทำความผิดเป็นสิ่งที่จะต้องพิจารณาจาก “ความบริสุทธิ์ในการกำหนดเจตจำนง” ของผู้กระทำการนั้นเป็นสำคัญ เพราะแม้การกระทำสองกรณีจะก่อให้เกิดผลที่เป็นความผิดอย่างเดียวกัน แต่หากผู้กระทำมีระดับความชั่วร้ายในการกำหนดเจตจำนงที่แตกต่างกันแล้ว ผู้กระทำย่อมมีความชั่วและต้องรับผิดในอัตราโทษที่แตกต่างกันด้วย [11] เช่น ผู้กระทำความผิดฐานฆ่าผู้อื่นโดยไตร่ตรองไว้ก่อน ย่อมแสดงให้เห็นถึงเจตจำนงอันชั่วร้ายและสมควรต้องรับผิดในอัตราโทษที่สูงกว่า ผู้กระทำความผิดฐานฆ่าผู้อื่นโดยเจตนา หรือผู้กระทำความผิดฐานกระทำโดยประมาทจนเป็นเหตุให้ผู้อื่นถึงแก่ความตาย ตามลำดับ

เมื่อความชั่วร้ายของผู้กระทำเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับวิธีการกำหนด “เจตจำนง” ของผู้กระทำแล้ว ความชั่วจึงถือเป็นส่วนหนึ่งขององค์ประกอบทางจิตใจในการกระทำความผิดโดยสภาพ ดังนั้นในระบบกฎหมายอาญาที่รับเอาแนวคิดเรื่องความชั่วร้ายในความหมายอย่างแคบมาใช้เป็นพื้นฐานในการวินิจฉัยความรับผิดจึงแบ่งโครงสร้าง

ความรับผิดชอบทางอาญาออกเป็น 2 ส่วน (Bipartite) ได้แก่ “ส่วนภาวะวิสัยของความผิด” คือการพิจารณาองค์ประกอบภายนอกของความผิดจากการกระทำ และ “ส่วนอัตวิสัยของความผิด” คือการพิจารณาองค์ประกอบภายในของความผิดจากสภาพจิตใจผู้กระทำ

ด้วยเหตุนี้ โครงสร้างความรับผิดชอบทางอาญาแบบสองส่วนจึงมิได้แยก “เจตนา” กับ “ความชั่วร้าย” ออกจากกัน แต่กลับเรียกองค์ประกอบทั้งสองประการนี้รวมกันว่า “เจตนาร้าย” (Mens rea) เพราะถือว่าเป็นองค์ประกอบของการกระทำที่ยึดโยงอยู่กับจิตใจผู้กระทำความผิด ดังนั้นการกระทำใดจะเป็น “ความผิดอาญา” ได้ ผู้กระทำความผิดไม่เพียงแต่จะต้องรู้ถึงข้อเท็จจริงในการกระทำของตนเองเท่านั้น แต่ยังต้องรู้ถึงปทัสถานหรือข้อกฎหมายที่กำหนดให้การกระทำของตนเป็นความผิดด้วย ดังนั้นหากผู้ใดกระทำความผิดด้วยความไม่รู้หรือเกิดสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญาแล้ว ต้องถือว่าผู้นั้นไม่มีเจตนาร้าย เพราะไม่มีเจตนาที่จะกระทำการอันฝ่าฝืนต่อกฎหมาย และส่งผลให้การกระทำดังกล่าวไม่เป็นความผิด

แต่ในขณะเดียวกัน เมื่อฐานความผิดต่าง ๆ มีข้อเท็จจริงอันเป็นองค์ประกอบความผิดที่ต่างกันแล้ว “เจตนาร้าย” ในความผิดแต่ละฐานจึงมีรูปแบบและระดับความชั่วร้ายที่แตกต่างกันด้วย ดังนั้นความรับผิดชอบทางอาญาตามสัดส่วนกับความชั่วร้ายในความหมายอย่างแคบ จึงเป็นการจำแนก “ความรับผิดชอบทางอาญา” ตาม “เจตนาร้าย” ที่ปรากฏในแต่ละ “ฐานความผิด” นั้นเอง กล่าวคือ

ภายใต้แนวคิดความชั่วร้ายในความหมายอย่างแคบมองว่า กฎหมายอาญาคือปทัสถานที่ใช้วัดความประพฤติของคนในสังคม ซึ่งมีลักษณะเป็น “กฎเกณฑ์” ที่กำหนด “องค์ประกอบทางบรรยาย” ของความผิดฐานต่าง ๆ ขึ้นในรูปแบบ “ข้อเท็จจริง” เพื่อพิจารณาว่าบุคคลได้กระทำการอันชั่วร้ายที่กฎหมายประสงค์จะลงโทษตามความผิดฐานใดฐานหนึ่งแล้วหรือไม่ (All-or-Nothing) [17] การกระทำอย่างหนึ่งจึงอาจมีสภาพ “เป็นความผิดหรือไม่เป็นความผิด” เท่านั้น แต่ไม่อาจมีสภาพ “เป็นความผิดมากหรือเป็นความผิดน้อย” ได้

โดยแนวคิดเรื่องความชั่วร้ายในความหมายอย่างแคบนี้เป็นหลักการสำคัญที่อยู่เบื้องหลังกฎหมายอาญามาอย่างยาวนานตั้งแต่ในยุคกฎหมายโรมัน และยังคงปรากฏอยู่ในกลุ่มประเทศที่ใช้ระบบกฎหมายคอมมอนลอว์ ดังที่จะเห็นได้จากการบัญญัติถ้อยคำว่า “Dolus malus” “Wicked mind” หรือ “Mens rea” ไว้ในกฎหมายอาญา ซึ่งถ้อยคำเหล่านี้ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงการจงใจที่จะกระทำความผิดหรือฝ่าฝืนข้อห้ามของกฎหมาย หรือเป็นการแสดงนัยแฝงว่าผู้กระทำจะต้องตระหนักรู้ว่าการกระทำของตนเองเป็นการละเมิดต่อบทบัญญัติกฎหมายมาก่อนแล้ว [11] จึงจะส่งผลให้การกระทำเป็นความผิดได้ ด้วยเหตุนี้ระบบกฎหมายอาญาที่อาศัยแนวคิดเรื่องความชั่วร้ายในความหมายอย่างแคบเป็นฐานในการพิจารณาความรับผิดชอบจึงถือหลักความไม่รู้กฎหมายอย่างเคร่งครัด เพื่อมิให้ผู้กระทำความผิดหลุดพ้นไปจากความรับผิดชอบทางอาญาโดยไม่สมควรนั่นเอง

ความชั่วร้ายในความหมายอย่างกว้าง (Broad culpability) [16] หรือทฤษฎีความชั่วร้ายทางปทัสถาน (Normative theory of guilt) [11] เป็นแนวคิดที่ตั้งอยู่บน “หลักจริยศาสตร์แห่งความรับผิดชอบ” ซึ่งมีหลักการสำคัญอยู่ว่า ความชั่วร้ายของผู้กระทำความผิดเป็นสิ่งที่จะต้องพิจารณาจาก “ความน่าตำหนิ”

ในการกระทำความผิดเป็นสำคัญ เพราะแม้การกระทำความผิดฐานเดียวกันสองกรณีผู้กระทำมีเจตนาในการกระทำความผิดเหมือนกัน แต่หากผู้กระทำความผิดมีโอกาสที่จะหลีกเลี่ยงการกระทำความผิดไม่เท่ากันแล้ว ก็ย่อมมีความน่าตำหนิและสมควรต้องรับผิดในอัตราโทษที่แตกต่างกันด้วย [11] เช่น ผู้ที่เลือกกระทำความผิดกระทำความผิดด้วยความสมัครใจในภาวะอิสระ ย่อมเป็นบุคคลที่ชั่วร้าย น่าตำหนิ และสมควรต้องรับผิดในอัตราโทษที่สูงกว่า ผู้กระทำความผิดฐานเดียวกันด้วยความจำเป็น

ด้วยเหตุนี้เมื่อความชั่วร้ายของผู้กระทำเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับ “โอกาสในการหลีกเลี่ยงการกระทำความผิด” แล้ว ความชั่วจึงมิได้เป็นส่วนหนึ่งขององค์ประกอบความผิดอีกต่อไป และส่งผลให้ให้ระบบกฎหมายอาญาที่รับเอาแนวคิดเรื่องความชั่วร้ายในความหมายอย่างกว้างมาใช้เป็นพื้นฐานในการวินิจฉัยความรับผิดแบ่งโครงสร้างความรับผิดทางอาญาออกเป็น 3 ส่วน (Tripartite) ได้แก่ “ส่วนองค์ประกอบความผิด” คือการพิจารณาว่าการกระทำครบองค์ประกอบที่กฎหมายบัญญัติให้เป็นความผิดแล้วหรือไม่ “ส่วนความผิดกฎหมาย” คือการพิจารณาว่าผู้กระทำมีอำนาจกระทำการนั้นหรือไม่ และ “ส่วนความชั่วร้าย” คือการพิจารณาว่าผู้กระทำมีความน่าตำหนิในการกระทำความผิดหรือไม่

จะเห็นได้ว่าโครงสร้างความรับผิดทางอาญารูปแบบนี้แยก “เจตนา” และ “ความชั่วร้าย” ออกจากกัน โดยถือว่าเป็นความตระหนักรู้ถึงข้อเท็จจริงของการกระทำเป็นเงื่อนไขของเจตนาที่ปรากฏอยู่ในส่วนองค์ประกอบของความผิด และถือว่าความตระหนักรู้ข้อผิดถูกจากปทัสถานหรือกฎหมายอาญาที่กำหนดความหมายของการกระทำเป็นเงื่อนไขของความน่าตำหนิที่ปรากฏอยู่ในส่วนความชั่วร้าย ดังนั้นความไม่รู้หรือความสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญาจึงมิได้ส่งผลให้ผู้กระทำขาดเจตนาต่อไป แต่อาจส่งผลให้ผู้กระทำความผิดขาดความชั่วร้ายหรือความน่าตำหนิ เช่นเดียวกับการขาดความรู้ผิดชอบ หรือความไม่ตระหนักรู้ความหมายในการกระทำในกรณีที่ผู้กระทำความผิดเป็นเด็ก หรือเป็นบุคคลวิกลจริต

ในแง่นี้การกระทำ “ความผิด” ที่ส่งผลผู้กระทำมี “ความรับผิดทางอาญา” ได้จะต้องเป็น “การกระทำที่น่าตำหนิ” ซึ่งความน่าตำหนิของผู้กระทำความผิดเป็นสิ่งที่แปรผันได้หลายระดับตาม “โอกาสที่เป็นธรรมในการหลีกเลี่ยงการกระทำความผิด” กล่าวคือ หากบุคคลมีโอกาสดังกล่าวที่จะไม่กระทำความผิดมากเท่าใด ก็ยิ่งส่งผลให้บุคคลนั้นมีความน่าตำหนิและสมควรถูกลงโทษจากการเลือกที่จะกระทำความผิดมากเท่านั้น ดังนั้นในแง่นี้จึงต้องถือว่าความไม่รู้หรือความสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญา คือปัจจัยที่ส่งผลต่อระดับความน่าตำหนิของผู้กระทำความผิดด้วย เนื่องจากหากมีเหตุปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น อายุ ระดับการศึกษา หน้าที่การงาน สภาพแวดล้อมในการดำรงชีวิต หรือคุณค่าที่ยึดถือ ส่งผลให้ผู้กระทำความผิดเกิดความสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญาแล้ว กรณีจึงไม่อาจถือว่าผู้นั้นเลือกกระทำความผิดด้วยความสมัครใจ หรือมีโอกาสที่เป็นธรรมในการหลีกเลี่ยงการกระทำความผิดได้ ผู้กระทำจึงมิได้เป็นบุคคลน่าตำหนิที่สมควรถูกลงโทษแต่อย่างใด

แต่อย่างไรก็ตาม “โอกาสที่เป็นธรรม” นี้จะต้องพิจารณาจาก “อำนาจในการควบคุมสถานการณ์” ของผู้กระทำความผิดด้วย หากผู้กระทำมีส่วนจะต้องรับผิดชอบสำหรับความสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญา

เช่น การไม่พยายามแสวงหาความรู้ในข้อกฎหมายแก่ตนเอง ความสะเพร่าในการปรับใช้กฎหมาย รวมถึง การจงใจไม่รับรู้ (Willful blindness) ข้อกฎหมายหรือคุณค่าบางประการ ผู้กระทำความผิดก็ไม่อาจอ้าง ความสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญาเพื่อปฏิเสธความน่าตำหนิของตนได้ เพราะไม่อาจถือได้ว่าความสำคัญผิด นั้นเป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของผู้นั่นเอง ด้วยเหตุนี้ผู้กระทำจึงต้องมีความรับผิดชอบตามสัดส่วน ความน่าตำหนิที่ตนได้ก่อให้เกิดความสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญา ในลักษณะเดียวกับ กรณีที่ผู้กระทำความผิดไม่อาจอ้างเหตุจำเป็นเพื่อปฏิเสธความรับผิดชอบของตนได้ หากผู้นั้นมีส่วนก่อให้เกิดภัยอันตรายเพราะ ความผิดของตน [18]

ด้วยเหตุนี้การลงโทษตามสัดส่วนกับความชั่วร้ายในความหมายอย่างกว้าง จึงเป็นการจำแนกความรับผิดชอบทางอาญาตามระดับ “ความน่าตำหนิ” ของผู้กระทำความผิด บนพื้นฐานความคิดที่ว่า ความเป็นปทัสถาน ของกฎหมายอาญามีได้มีลักษณะเป็น “กฎเกณฑ์” วัดความประพฤติของคนในสังคมเท่านั้น แต่ยังมีลักษณะ เป็น “หลักการ” ที่กำหนด “องค์ประกอบทางปทัสถาน” ขึ้นเป็น “ความหมาย” ของการกระทำต่าง ๆ เพื่อพิจารณาว่าผู้กระทำความผิดเป็นบุคคลที่น่าตำหนิ และสมควรถูกลงโทษหรือไม่ เพียงใด ดังนั้นความรับผิดชอบ ทางอาญาตามแนวคิดความชั่วร้ายในความหมายอย่างกว้างจึงแบ่งออกได้เป็นหลายระดับ (Degree) [18] ตามความน่าตำหนิ หรือโอกาสที่เป็นธรรมในการหลีกเลี่ยงการกระทำความผิดนั่นเอง

โดยแนวคิดเรื่องความชั่วร้ายในความหมายอย่างกว้างนี้เป็นหลักการที่ปรากฏขึ้นพร้อมกับ “ทฤษฎี ความมุ่งหมายของการกระทำ” และ “ทฤษฎีความชั่ว” ในระบบกฎหมายอาญาเยอรมัน [11] ช่วงปี ค.ศ. 1950 จากการที่นักกฎหมายฝ่ายเจตจำนงกำหนดได้พยายามแยก “อำนาจกระทำการ” และ “ความชั่ว” ออกจาก “องค์ประกอบความผิด” โดยมองว่า “อำนาจกระทำ” คือสิ่งที่ปฏิเสธ “ความผิดกฎหมาย” ในขณะที่ “ความไม่รู้ หรือความสำคัญผิดในข้อกฎหมาย” คือสิ่งที่ปฏิเสธ “ความชั่วร้าย” หรือ “ความน่าตำหนิ” ของผู้กระทำความผิด ดังนั้นทั้ง “อำนาจกระทำการ” และ “ความสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญา” จึงมิได้ส่งผลให้การ กระทำที่ครบองค์ประกอบความผิดแล้วกลับกลายเป็นการกระทำที่ขาดองค์ประกอบความผิดแต่อย่างใด และเป็นผลให้ระบบกฎหมายอาญาเยอรมัน รวมถึงระบบกฎหมายในกลุ่มประเทศที่ได้รับอิทธิพลจากระบบ กฎหมายเยอรมันแบ่งโครงสร้างความรับผิดชอบทางอาญาออกเป็นสามส่วน โดยแยก “เจตนา” และ “ความชั่วร้าย” ในการกระทำความผิดออกจากกัน

สรุปและอภิปรายผล (Discussion)

“หลักไม่มีโทษ โดยไม่มีความชั่ว” เป็นหลักประกันความยุติธรรมตามเนื้อความที่เรียกร้องให้กฎหมายอาญากำหนดเนื้อหาให้สอดคล้องกับคุณค่าพื้นฐานของสังคม ดังนั้นกระบวนการลงโทษทางอาญาที่ชอบธรรมจะต้องเป็นการลงโทษที่ได้สัดส่วนกับความชั่วร้ายของผู้กระทำความผิด ด้วยหลักการพื้นฐานเช่นนี้จึงทำให้การอธิบายความชั่วร้ายอันเป็นพื้นฐานความรับผิดชอบของผู้กระทำความผิดโดยสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญาที่แตกต่างกัน 2 แนวทาง ตามโครงสร้างความรับผิดชอบทางอาญาในแต่ละระบบกฎหมาย กล่าวคือ

การวินิจฉัยความรับผิดชอบของผู้กระทำความผิดด้วยความสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญาบนพื้นฐาน “ความชั่วร้ายในความหมายอย่างแคบ” หรือ “ทฤษฎีความชั่วทางจิตใจ” คือหลักการพื้นฐานในระบบกฎหมายอาญาคอมมอนลอว์ที่มองว่า ความชั่วร้ายของผู้กระทำความผิดเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาจากความบริสุทธิ์ในการกำหนดเจตจำนงเป็นสำคัญ หากการกระทำความผิดใดเกิดขึ้นจากความสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญา ต้องถือว่าเป็นการกระทำที่มีได้เกิดขึ้นจาก “เจตนาชั่วร้าย” และส่งผลให้การกระทำนั้นไม่เป็นความผิด ดังนั้นในระบบกฎหมายคอมมอนลอว์จึงต้องปรับใช้ “หลักความไม่รู้กฎหมาย” โดยเคร่งครัด บนพื้นฐานของ “หลักไม่มีความผิด ไม่มีโทษ โดยไม่มีกฎหมาย” กล่าวคือ เมื่อกฎหมายอาญาได้รับการประกาศใช้อย่างเป็นธรรมโดยทั่วถึงกันแล้ว บุคคลผู้มีวิจรรย์ญาณทุกคนต้องถูกสันนิษฐานว่ารู้กฎหมาย และไม่อาจอ้างความสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญาขึ้นเป็นข้อแก้ตัวได้ เพื่อมิให้ผู้กระทำความผิดหลุดพ้นไปจากความรับผิดชอบโดยไม่สมควร และเพื่อให้การบังคับใช้กฎหมายเป็นไปอย่างเสมอภาค

ในขณะที่การวินิจฉัยความรับผิดชอบของผู้กระทำความผิดด้วยความสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญาบนพื้นฐาน “ความชั่วร้ายในความหมายอย่างกว้าง” หรือ “ทฤษฎีความชั่วทางปทัสถาน” คือหลักการพื้นฐานในระบบกฎหมายอาญาเยอรมันซึ่งมองว่า ความชั่วร้ายของผู้กระทำความผิดเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาจากความน่าตำหนิในการกระทำเป็นสำคัญ หากการกระทำความผิดใดเกิดขึ้นจากความสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญาโดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้แล้ว ต้องถือว่าผู้กระทำความผิดไม่มีโอกาสที่เป็นธรรมในการหลีกเลี่ยงการกระทำความผิด จึงไม่มีความน่าตำหนิหรือสมควรถูกลงโทษได้ ดังนั้นความรู้และความเข้าใจข้อกฎหมายอาญาจึงเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อความน่าตำหนิของผู้กระทำความผิด ที่ต้องพิจารณาเงื่อนไขทางปทัสถานต่าง ๆ ประกอบกันว่าผู้กระทำมีโอกาสในการหลีกเลี่ยง หรือมีส่วนในการก่อให้เกิด “ความสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญา” มากน้อยเพียงใด ซึ่งจะส่งผลให้ผู้กระทำต้องมีความรับผิดชอบตามสัดส่วนความน่าตำหนิในการกระทำความผิดของตน

จะเห็นได้ว่า แม้การวินิจฉัยความรับผิดชอบทางอาญาโดยอาศัยแนวคิดเรื่องความชั่วร้ายในความหมายอย่างแคบบนพื้นฐานของ “หลักไม่มีความผิด ไม่มีโทษ โดยไม่มีกฎหมาย” และ “หลักความไม่รู้กฎหมาย” จะทำให้การวินิจฉัยความรับผิดชอบทางอาญาเป็นไปโดยเสมอภาค และสอดคล้องกับความยุติธรรมตามแบบพิธี แต่ลำพังการยึดความยุติธรรมตามรูปแบบเช่นนี้ไม่สามารถสร้างความชอบธรรมหรือแก้ไขปัญหาในสังคมได้เสมอไป เนื่องจากความเสมอภาคในการถือปฏิบัติ มิใช่สิ่งที่สามารถยืนยันความชอบธรรมในเนื้อหาหรือการ

บังคับใช้กฎหมายได้ เพราะมีความเป็นไปได้ว่า กฎหมายอาญานั้นเองอาจมีเนื้อหาที่ไม่ชอบธรรม หรือมีวัตถุประสงค์ที่ขัดแย้งกับคุณค่าประการอื่นที่สำคัญยิ่งกว่า ดังนั้นการใช้กฎหมายอาญาที่ไม่ยุติธรรมเพื่อลงโทษบุคคลโดยปราศจากความชั่วร้าย จึงเป็นการขัดต่อ “หลักไม่มีโทษ โดยไม่มีความชั่ว”

นอกจากนี้การพิจารณาความรู้และความเข้าใจข้อกฎหมายว่าเป็น “องค์ประกอบทางจิตใจ” ในการกระทำความผิด คือการพิจารณา “ความชั่วร้าย” ในลักษณะที่เป็น “ข้อเท็จจริง” อันเป็นองค์ประกอบความผิดประการหนึ่ง ซึ่งขัดแย้งกับหลักการในวิธีวิทยา (Methodology) เนื่องจาก “ความชั่วร้าย” มีลักษณะเป็นคุณค่าที่อาจแบ่งได้เป็นหลายระดับ มิใช่ข้อเท็จจริงที่มีคุณสมบัติเป็นจริงหรือเป็นเท็จ มีอยู่หรือไม่มีอยู่เท่านั้น ดังนั้นการพิจารณา “ความชั่วร้าย” จากการรับรู้และความเข้าใจข้อกฎหมาย ในรูปแบบเดียวกันกับการพิจารณา “เจตนา” จากการรับรู้และการเข้าใจข้อเท็จจริง จึงทำให้การวินิจฉัยความรับผิดทางอาญาหยาบกระด้าง และไม่สอดคล้องกับหลักความได้สัดส่วนตาม “หลักไม่มีโทษ โดยไม่มีความชั่ว”

ในทางกลับกัน การวินิจฉัยความรับผิดทางอาญาโดยอาศัยแนวคิดเรื่อง “ความชั่วร้ายในความหมายอย่างกว้าง” บนพื้นฐานของ “โอกาสที่เป็นธรรม” เป็นการพิจารณาความชั่วร้ายของผู้กระทำจากองค์ประกอบทางปทัสถานต่าง ๆ ที่จะต้องคำนึงถึงภูมิหลังของผู้กระทำความผิดเป็นรายกรณี จึงส่งผลให้ความรับผิดทางอาญาสามารถแบ่งออกได้เป็นหลายระดับตามสัดส่วนความน่าตำหนิของผู้กระทำความผิด ดังนั้นเงื่อนไขเรื่อง “โอกาสที่เป็นธรรม” และ “ความน่าตำหนิ” จึงไม่เพียงแต่ทำให้การวินิจฉัยความรับผิดทางอาญาเป็นไปตาม “หลักไม่มีโทษ โดยไม่มีความชั่ว” เท่านั้น แต่ยังทำให้วัตถุประสงค์ของกฎหมายอาญาในการคุ้มครองความสงบเรียบร้อยของสังคม สามารถดำเนินไปอย่างสอดคล้องกับการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของผู้ถูกดำเนินคดีอีกด้วย

ข้อเสนอแนะ

จากการวิเคราะห์เพื่อหาข้อสรุป และการอภิปรายผลการวิจัยพบว่า แม้จะมีการศึกษาหรือความเห็นทางวิชาการจำนวนมากไม่น้อยที่พยายามอธิบายถึงที่มาความชั่วร้ายของผู้กระทำความผิดจากความสำคัญผิดในข้อกฎหมาย แต่ผู้ศึกษาเห็นว่าความรู้หรือความไม่รู้กฎหมายอาญามีใช้ปัจจัยที่ยืนยันหรือปฏิเสธความชั่วร้ายของผู้กระทำความผิดได้โดยตรง เนื่องจากความรับผิดทางอาญาเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาจากคุณค่า หรือความชั่วร้ายของผู้กระทำความผิดเป็นสำคัญ ดังนั้นเงื่อนไขอันส่งผลให้ผู้กระทำความผิดเป็นบุคคลที่ชั่วร้ายจึงมิใช่การตระหนักรู้ถึงข้อกฎหมาย แต่เป็นการตระหนักรู้ถึงคุณค่าที่กฎหมายประสงค์จะคุ้มครอง อย่างไรก็ตามหากกฎหมายอาญาถูกบัญญัติขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์อันชอบธรรมเพื่อคุ้มครองคุณค่าอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ความตระหนักรู้ถึงข้อกฎหมายก็อาจเป็นข้อสันนิษฐานเบื้องต้นที่บ่งชี้ถึงระดับความชั่วร้าย หรือความน่าตำหนิของผู้กระทำความผิดได้

ผู้ศึกษาจึงขอเสนอว่า การวินิจฉัยความรับผิดของผู้กระทำความผิดด้วยความสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญา โดยเฉพาะในระบบกฎหมายซีวิลลอว์ที่ได้รับอิทธิพลมาจากระบบกฎหมายเยอรมัน ซึ่งแบ่งแยก “เจตนา” และ “ความชั่วร้าย” ในการกระทำความผิดออกจากกัน ไม่ควรปรับใช้ “หลักความไม่รู้กฎหมาย”

อย่างเคร่งครัด แต่ควรเปิดช่องให้ผู้กระทำความผิดสามารถอ้างความสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญาขึ้นเป็นข้อแก้ตัวได้ ด้วยการนำปัจจัยเรื่อง “โอกาสที่เป็นธรรมในการหลีกเลี่ยงการกระทำความผิด” มาใช้เป็นเงื่อนไขในการวินิจฉัยความรับผิดทางอาญา ซึ่งจะต้องพิจารณาจาก “องค์ประกอบทางปทัสถาน” ประการต่าง ๆ เช่น อายุ ระดับการศึกษา หรือโอกาสที่จะเข้าถึงแหล่งข้อมูลกฎหมายของบุคคล เป็นรายกรณีไปว่า ความสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญาเป็นสิ่งที่ผู้กระทำความผิดอาจหลีกเลี่ยงได้หรือไม่ หากความสำคัญผิดนั้นเป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ต้องถือว่าผู้กระทำความผิดก็มีใช้บุคคลที่น่าตำหนิ หรือสมควรถูกลงโทษแต่อย่างใด แต่หากความสำคัญผิดนั้นเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ ก็ต้องพิจารณาต่อไปว่าผู้กระทำความผิดมีความน่าตำหนิสำหรับความสำคัญผิดในข้อกฎหมายของตนเพียงใด โดยผู้กระทำจะต้องถูกลงโทษตามสัดส่วนความน่าตำหนินั้น ผู้ศึกษาเห็นว่า การวินิจฉัยความรับผิดทางอาญาตามหลักการเช่นนี้จะทำให้กฎหมายอาญาสามารถรักษาความสงบเรียบร้อยของสังคมได้ โดยไม่ปล่อยให้ผู้กระทำความผิดหลุดพ้นไปจากความรับผิดทางอาญาได้อย่างไม่สมควร และยังสามารถคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของผู้ถูกดำเนินคดีได้ โดยไม่กระทบต่อความได้สัดส่วนตาม “หลักไม่มีโทษ โดยไม่มีความชั่ว”

กิตติกรรมประกาศ

บทความวิจัยฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ที่ศึกษาในหัวข้อเรื่อง “ความสำคัญผิดในข้อกฎหมายอาญา : ศึกษามาตรา 64 เปรียบเทียบกับแนวคิดกฎหมายต่างประเทศ” แต่ด้วยเนื้อที่จำกัดในการตีพิมพ์บทความเพื่อนำเสนอในวารสารวิชาการ ข้าพเจ้าจึงได้คัดเลือกเฉพาะเนื้อหาที่สำคัญและนำมาเรียบเรียงใหม่เพื่อให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจข้อความคิดโดยรวมในผลงานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้

ข้าพเจ้าจึงขอกราบขอบพระคุณ รศ.ดร.มาตาลักษณ์ เสรมธากุล สำหรับความกรุณาเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา และคอยแนะนำให้ข้าพเจ้าสามารถจัดทำวิทยานิพนธ์ได้จนแล้วเสร็จ ขอขอบคุณเพื่อน ๆ ทุกคนที่ช่วยเหลือและให้กำลังใจแก่ข้าพเจ้า และที่สำคัญที่สุด ข้าพเจ้าขอกราบขอบพระคุณคุณพ่อคุณแม่ที่สนับสนุนให้การศึกษา และเป็นที่พักพิงแก่ลูกคนนี้เสมอมา

เอกสารอ้างอิง (References)

- [1] โจชัว กรีน. (2563). *พวกฉัน พวกมัน พวกเรา* (วิลาสินี ฤกษ์ปฎิมา เคนเบส, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: ซอลท์พับลิชชิง.
- [2] โจนาทาน ไฮดต์. (2563). *ความถูกต้องอยู่ข้างใคร* (วุฒิชัย ฤกษ์ประกรกิจ, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: Biblio.
- [3] ยูวัล โนอาห์ แฮรารี. (2561). *เซเปียนส์ ประวัติย่อมนุษยชาติ* (นำชัย ชีววิวรรธน์, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: ยิปซี.
- [4] ไมเคิล เจ. แซนเดล. (2557). *ความยุติธรรม* (สฤณี อาชวานันทกุล, ผู้แปล, พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: Openworlds.

- [5] จรัญ โฆษณานันท์. (2554). นิติปรัชญา (พิมพ์ครั้งที่ 18). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- [6] รณกรณ์ บุญมี. (2561). ไม่มีความผิด โดยไม่มีกฎหมาย: สำนวนการปรับใช้กฎหมายในระบบกฎหมาย Anglo-American. *วารสารนิติศาสตร์*, 47, 1-25.
- [7] คณพล จันทน์หอม. (2563). *หลักพื้นฐานกฎหมายอาญา เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: วิญญูชน.
- [8] คณิต ณ นคร. (2560). *กฎหมายอาญาภาคทั่วไป* (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: วิญญูชน.
- [9] Dubber, M. D. (2005). Theories of crime and punishment in German criminal law. *The American Journal of Comparative Law*, 53(3), 679–707. doi:10.1093/ajcl/53.3.679
- [10] Husak, D. N. (2016). *Ignorance of law: A philosophical inquiry*. New York: Oxford University Press.
- [11] Juris, E. (1957). Comparative study. *The University of Chicago Law Review*, 24(3), 421-471.
- [12] Ritter von Feuerbach, P. J. A. (2007). The foundations of criminal law and the Nullum crimen principle. *Journal of International Criminal Justice*, 5(4), 1005–1008. doi:10.1093/jicj/mqm053
- [13] Radbruch, G. (1999). *Rechtphilosophie*. Heideberg: C.F. Müller.
- [14] Keedy, E. R. (1908). Ignorance and Mistake in the Criminal Law, *Harvard Law Review*, 22(2), 75-96.
- [15] Buell, S. W., & Griffin, L. K. (2012). On the Mental State of Consciousness of Wrongdoing, *Law and Contemporary Problems*, 75, 133-166.
- [16] Brink, D. O. (2018). The nature and significance of culpability. *Criminal Law and Philosophy*, 13(2), 347–373. doi:10.1007/s11572-018-9476-7
- [17] ต่อพงศ์ กิตติยานุพงศ์. (2562). *ทฤษฎีสิทธิขั้นพื้นฐาน* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: วิญญูชน.
- [18] เกียรติขจร วัจนะสวัสดิ์. (2551). *คำอธิบายกฎหมายอาญา ภาค 1 บทบัญญัติทั่วไป* (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพฯ: พลสยามพริ้นติ้ง.